

Balogh Gábor

Embermodellek

Mítosz és valóság között

(Előadásrészlet)

TOPOLOGIKUS POSZTULÁTUM	
TOPIKUS AXIÓMÁK.....	
UTÓPIKUS ANTINÓMIÁK.....	
MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG KÖZÖTT	
MÍTOSZ.....	
VALÓSÁG.....	
TÍPUSOK ÉS MODELLEK	
EMBERKÉPEK, EMBERTÍPUSOK.....	
EMBERMODELLEK.....	
<i>Homo sociologicus</i>	
<i>Homo informaticus</i>	
AZ ÚJ EMBER	
HOMO UTOPICUS.....	
ENS POSTHUMANUM, A POSZTHUMÁN JÖVŐ LÉNYE.....	
ÖSSZEFOGLALÁS	

KIVONAT

AZ UTÓPIA MINDIG IS ÉRDEKELT, mert érdekelt az ember és jövője. Előadásomban azokról a jelenségekről fogok beszélni, amelyek a tudománytól utópikus vagy ehhez hasonló besorolást kapnak.

Az utópiával kapcsolatban az antik görögök és rómaiak alkottak nagyot; ami pedig a sci-fi-tilt, már Kr. u. 165-ben megtörtént az első képzeletbeli „úrutazás” (vö. Szamoszatai Likanosz). Napjainkban a két műfaj kiegészíti egymást, sőt az irodalmi utópiák science fiction (sci-fi) besorolást kapnak.

Az utópia és a sci-fi – felfogásom szerint – egyidős az emberiséggel. Bennük a természet- és társadalomtudományok alkalmazása történik egy elgondolt világra vagy világokra, amelyek lehetnek párhuzamosak, jövőbeliek, olyanok, amelyekben lehetséges időutazás, halhatatlanság – hogy csak néhány kiragadott példát említsek.

Ma már mindennapi életünk részét képezik a humanoidok, androidok, droidok, drónok. Nem lepődünk meg azon, ha azt mondják, hogy a technológia fejlődésének köszönhetően a vakok látnak, a végtaghiányosak „kétkezi” munkát végeznek, a kétdimenziós teret háromdimenzióssá alakították, a háromdimenziós térbeli ábrázolás „üres térben” is lehetséges; nem hökkenünk meg, ha holonikus embert látunk, legfeljebb érdekesnek találjuk. Magától értetődőnek tartjuk, hogy megváltozik életvilágunk, vagy poszthumán jövendőt vetítenek elénk.

*****

Hajlunk arra, hogy kinézete alapján minősítsünk valakit emberi vagy nem-emberi lénynek. Gondolkodásmódunk a formalitás relevanciájából táplálkozik: formális jellemzői teszik adott személyt személyllyé, egyedi jegyei minden mástól különbözővé. Ugyanakkor mindenki rendelkezik olyan jellemzőkkel, amelyek miatt azt mondhatjuk valakire vagy valamire, hogy

- emberszerű, emberi vonásokat hordoz,
- emberi tulajdonságokkal rendelkezik vagy

- valóban ember (bár senki sem tudja egzaktul definiálni, mit jelent az 'ember').

A tudomány az ilyen felfogást antropomorfizmusnak, ember-alakúságnak nevezi.

Hogy mi tesz valakit vagy valamit emberivé, mi teszi az embert emberré, a hagyomány szerint Nyugaton a vallás és a „természetes” antropológia volt hivatott megmondani. Ezt alátámasztandó: Amerika felfedezése idején elégségesnek tűnt a bennszülöttek emberi lényé nyilvánításában és egyúttal védelmében az a pápai kijelentés: ha a bennszülöttek krisztianizálhatók, akkor emberek. A tudomány fejlődése azonban megkérdőjelezni látszik nemcsak a pápai megnyilatkozást, hanem – az emberré minősítésben – az antropológia kiváltásos helyzetét is. Az ember napjainkban egyre kevésbé formális jegyein keresztül különül el s válik egyedivé. Előtérbe kerültek a genetikai, biológiai, pszichikai vagy szociológiai jellemzői (tulajdonságai), amelyekkel érdemben sem a vallás, sem az antropológia nem tud mit kezdeni. Sőt megfigyelhető, hogy a kortárs élettudományok sem képesek adekvát választ adni arra az 'egyszerű' kérdésekre: mi teszi az embert emberré; meddig ember az ember, hol a választóvonal az emberi és nem-emberi lények között.

A technológiai fejlődés tovább rombolja a hagyományos határokat. Biológiai szinten megvalósulni látszik: mind több embertársunk létezéséértelen technikai-technológiai stimulánsok vagy protézisek nélkül. Úgyhogy technikai-technológiai szempontból embernek lenni nem származás kérdése többé.

A kijelentés súlyos következményekkel jár: számos etikai, egzisztenciális és tudományos problémát felvet. A válasz meghaladja a képességeimet. Ezért előadásomban csupán azokra a főbb dimenziális jellegzetességekre kívánom felhívni a figyelmet, amelyek – jelenlegi tudásunk szerint – megkülönböztethetővé teszik, várható jövőbeli ismereteink szerint viszont elhomályosítják az emberi és nem-emberi lények közötti határt.

Amiről beszélni fogok, sokan képzelgésnek, vízióknak, jobb esetben utópiának tartják. Pedig már átlépte napjaink küszöbét, s várhatóan jövőbeli mindennapi életünk szerves részévé válik.

Előadásom az emberről mint technikailag determinált lényről szól; embermodellekről, amelyek átlépik az emberi-nem emberi megkülönböztetés bűvös határát. Remélem, sikerül megvilágítani a nem-emberi lények emberi jellegzetességeit és a problémát, amely napjainkban még a mítosz és a valóság között helyezhető el. S akkor feltehetik magukban a kérdést: hagyományos felfogásunk vagy a tudományos gondolkodás mondott-e csődöt.

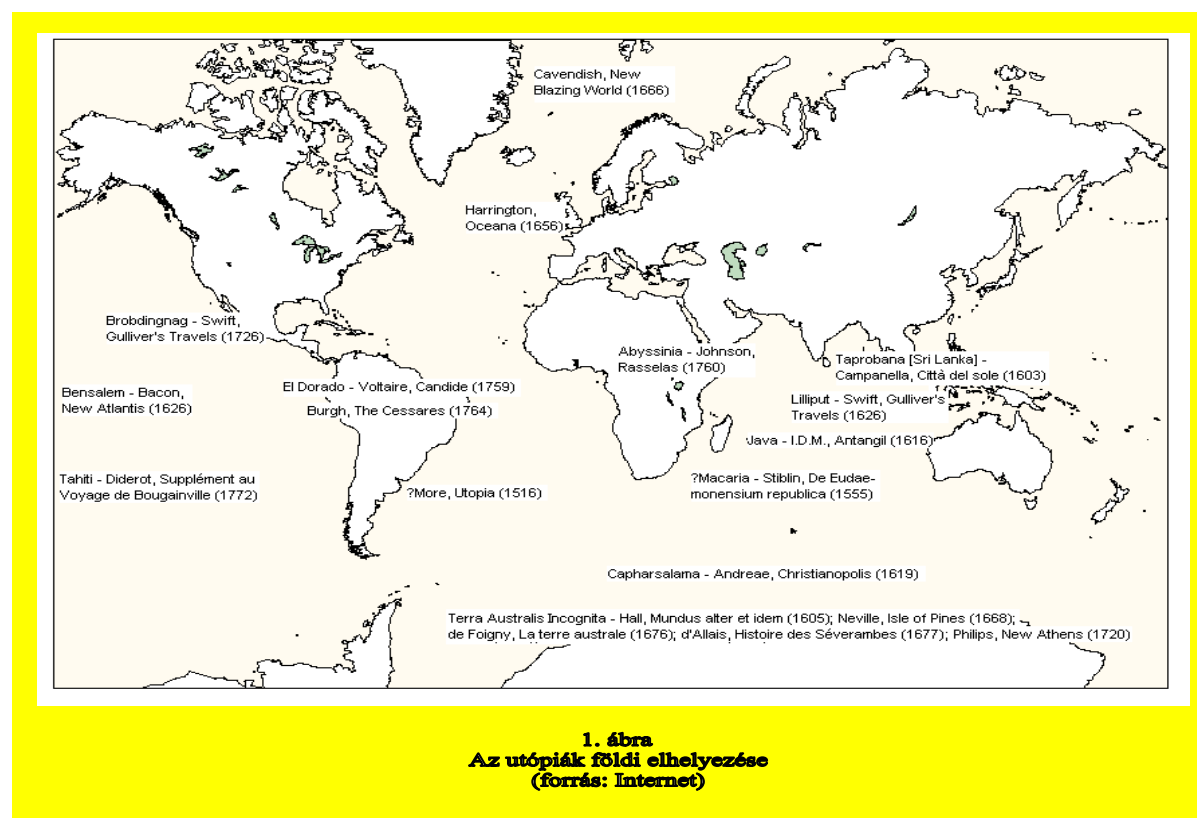
Topologikus posztulátum

Az emberi gondolkodás sajátossága a vizualitás. Szinte mindent igyekszik vizuálisan megragadni, elképzelni és megjeleníteni. A megjelenítés egyik fajtája adott „tárgy” vagy dolog térbeli (vö. térbeli utópiák), a másik időbeli (vö. időbeli utópiák) elhelyezése. Amit nem képes térben elhelyezni, mert nincs kiterjedése, súlya, kinézete stb. (például információ), akkor – ha le tudja írni – valamilyen formát vagy alakzatot rendel hozzá – úgy gondolja el. Az elgondolás többnyire vizuálisan történik (például rossz, bit, byte), az elgondolt dolognak kinézete van (jobb esetben helye, kiterjedése, súlya, távolsága stb.).

Utópia esetében hasonlót tapasztalunk. Nusquama, OU-TOPOSZ = NEM-HELY, amelyet „toposzként” képzelünk el és jelenítünk meg:

- bemutatjuk (létbe hívjuk), holott nem létezik
- jelenvalóvá tesszük, holott ténylegesen nincs ott és
- ábrázoljuk, holott nincs kinézete vagy térbeli kiterjedése.

Így járnak el a klasszikus utópiák szerzői, például Mórús Tamás (1616), Bacon (1626) vagy Cavendish (1666) (vö. 1. ábra).¹

Ezt az eljárásmodot »*topologikus posztulátum*«-nak, vagyis helyzeti követelménynek nevezem.

Az utópia »*topologikus posztulátum*« jellege miatt egy modell, amely a nem-létezőt valós tulajdonságokkal, kvázi-realitással ruházza fel, és toposzként a mítosz és valóság között jeleníti meg.

Topikus axiómák

A topologikus posztulátum topikus axiómákból épül fel. Leggyakrabban használt topikus axiómák: az utópia

- még nem valósult meg;
- minden vagy semmi stratégiájára épül;
- ellentmondás-mentes (logikai konzisztencia jellemzi);
- radikálisan eltér a valóságtól vagy a végtelenségig "tökéletesíti" annak adott összetevőjét (például a rendet);
- új embermodellt hoz létre (D-503, Smith ügynök, Orakulum);
- a főhős egyedisége domináns szerepet játszik.

Ezen axiómák nyomán válik adott utópia valóban utópiává, és biztosítják létjogosultságát.

¹ Hasonlóan járnak el a sci-fi szerzők is. Vö. *Star Trek: Voyager* Δ -kvadránsa, a *Csillagok háborúja* helyszínei stb.

Utópikus antinómiák

Az utópia fogalomtörténete egy másik relevanciával is rendelkezik, mégpedig: antinómikus elemek alkotják. Antinómiák nélkül nincs utópia és utópikus esemény. Ezért szükségszerűek. Ők adják a mű cselekményének keretét és teszik a művet eseménydússá, a szereplőket egyedivé. Különösen a klasszikus utópiáknál és a disztópiáknál figyelhetők meg és bírnak jelentőséggel. Néhány jellegzetes antinómia:

- jó *versus* rossz harca (Csillagok háborúja);
- ideális *versus* tényleges (Platon, Campanella));
- mítikus *versus* valóságos (Alien *versus* predator);
- zárt *versus* nyitott társadalom(vö. Karl R. Popper);
- bűnösség *versus* bűnnélküliség (vö. Jevgenyij Zamjatyin);
- időiség *versus* időbeliség (vö. Francis Bacon, Salomona története vs időutazás);
- evilági *versus* túlvilági (sci-fik);
- humán *versus* poszthumán (Fukuyama, Star Trek);
- szabadság *versus* szükségszerűség;
- halandóság *versus* halhatatlanság;
- és így tovább.